

Két ősemberi tanyahely Kolozsvár környékén.

I. A bács-toroki őstanya.

(Kolozsvármegye.)

A számos ősemberi lelhelyek egyike, melyeket én Kolozsvár közelebbi és távolabbi környékén még tanuló koromban fedeztem fel, a bács-toroki őstanya. E lelőhelyre a Bács faluhoz közel fekvő u. n. „Bács-torok“ mészkőbányáinak felső részén egy földomlásból aláhullott edénycserepek által lettem figyelmessé. (1891. IX. 6.) A lelhely a „Küszögő-“ (helyesen = Kőszegő-) hegy déli lábánál, a völgynyílásra épített Maetz-féle kőbányai irodaépülettől befelé 1350 lépés távol (majdnem 1 km.) a Szucságpatak balpartján ott fekszik, hol a patak egy könyököt alkotva keletre, az alsó bányák felé veszi útját.¹ Itten a Szucságra vivő szekérút közvetlen jobb oldalán egy 2—3 m. földomlás látható, melynek felső rétege alluvialis humus m. e. 0·5—2 m. vastagságban, ennek fekéjét az eoceaen márga, agyag, tályag és mészkő üledékek képezvén. A praehistoriai tárgyakat tartalmazó cultur-réteg a felülettől 1—1·5 m.-nyire fekszik és helyét a rétegből kilátszó égett föld és agyag azonnal elárulja. A tüzeléshely jelenlegi roncsai is még m. e. 2·5 m. hosszúságban és 1·2 m. szélességben állanak egy 15 cm. vastag, porhanyó, égett agyagréteget alkotva, a mely felső lapján szép simán laposra volt síkárrolva. A tűzpad agyagrétege alatt 1 sor kavicsokból és 5—8 cm. vastagságú mészkődarabokból álló kőréteg feküdt a tűzpad erősebb összetartása végett. A kultur-réteg, vagyis az őskori leleteket felmutató terület hosszát 60 méternek találtam s e szerint a tanya hossza 60 m.-nél kisebb s 80 m.-nél nagyobb méretet jelenlegi pusztult állapotában nem mutathat föl. A lelőhelyet éjszak, nyugat és dél felől bozótos magaslat környezi s csak kelet felé nyiltabb a

¹ L. Új speciális térkép. (1:75,000.) zone 18. Col. XXIX. Klausenburg lapját.

patak folyása irányában. A kultur-rétegben nagymennyiségű kőzet-törmelék, edénycserép, csont, égett agyagrög, csiga- és kagylóhéj stb. található. A felszíntől 115 cm. mélyen egy felálló peremű, nagy és díszítetlen cserépedény volt a tűzpadon a reáneheződő föld súlyától szétnyomva.

A bács-toroki őstanyát 1891-től 1898-ig öt különböző alkalommal látogattam meg s eszközöltem gyűjtéseket. Az innen gyűjtéményembe került és följegyzett ősemberi tárgyak a következők:

A) Eszközök.

Számos kőtöredék és törmelék ütögetés, tördelés által felhasogatva, melyek között több éles szegélyű vágószer fordul elő. Mintegy 40 drb. közül megemlíthető egy 4·2 cm. hosszú sötét silexkés, 3 szilánk lehasítás nyomával; egy 5·5 cm. hosszú, ép, háromoldalú, hegyes kőkés trachyt-kaviesből kihalású; és 1 szarúkkés. A többiek különféle anyagú kövek 10 cm. hosszúságáig a hasogatás világos nyomaival.¹

A lelőhely ősemberi vonatkozású kőzetanyagai: vaskos quarz, quarzit, silex, szarúkköves változatú tűzkő, világos és sötét szarúkkő, calcit, eocän-mészkkő, kékes márga, grauvacke-homokkő, gránit, égett rostos coelestin, különböző trachytok és andesitek, sericites-gneisz, közép- és finomszemésű vöröses homokkő, ikrás-mészkkő, többféle változatú homokkő. Mindezek a mészkő, calcit, coelestin, silex, tűzkő, márga és némely homokkövek kivételével kaviesokból származnak, melyek a diluviális és ó-alluviális folyóvízi kavieslerakodásokból valók. Leggyakoribb a vaskos quarz, andesit és a grauvacke-homokkő. Némely kő égetés nyomát viseli magán.

Csiszolt csont-ár aganesből való 3 cm. hosszú hegytöredéke. Egy lapos csontból élesített véső éltöredéke.

B) Edények.

Eltekintve a kultur-rétegben látott eredetileg ép, de az idők folyamában összezuzódott edénytől, az előkerült edényrészletek mind szétszórodott cserép darabok. Egy néhány drb. kivételével mind

¹ L. „A zamosújvári Lunkai ősemberi telep“. Orv. term. tud. Ért. 1897. évfoly., I. füzet. pag. 14. f. pont alatti jellemzést.

iszapolt anyagból állanak kavics- és homok-szemek mesterséges hozzáadása nélkül; fazekas korong nyoma egyiken sines és égetésük is szabad tűzben gyengén történt, miáltal anyaguk lágy és mállekony. Jellemző tulajdonságuk a vér-vörös szín, mintha már festve volnának,¹ de van köztük rozsdás-vöröses, barna és különféle szürke árnyalatú is. Falvastagság = 5—15 mm. A földben ásva 15—20 cm. hosszú cserép darabokat is lehet kiemelni. Az összegyűjtött 20 drb. edényperem mind egyenesen felálló. Fogantyút minden utánjárásom ellenére csupán négyet tudtam találni s ezek között 2 kis csücsökfogantyú, 1 bütyökfogantyú és 1 félgömb idomú, átfúrt csücsökfűl, mely a legkezdetlegesebb üreges edényfűl.

Fenékrész 10 drb. jutott kezembe; 5 kerek és lapos, 1 alacsony körpárkányos, míg 4 drb. magasabb ily párkányt visel (m. e. 2 cm.) s ezek tehát rövid talpesöves edényeknek tekinthetők. Megemlítendő a kultur-rétegben összenyomódott fazéknak 30—35 cm.-nyi megvastagodás által előállított kiugró, tömör, lapos feneke is, mely az előbbiektől eltérő typust képvisel.

A kevés számú díszített cserép ornamentuma igen egyszerű; 18 cserép között 6 drb. szabálytalan kiemelkedésű kis csücsökkel díszített, 4 drb. láncdíszítés, a többi 8 cserép felülete a pálezahegy össze-vissza való benyomkodását mutatja, (1 drbon rendekbe foglalt vessződísz).

Az edények fazekak, tálak (2 vékony, festett cserép) és nagy, középmagasságukban kiöblösödő tartó edények voltak, mely utóbbiak 30—35 cm. öblátmérő és m. e. 40 cm. magasság mellett 15—20 liter űrnagyságúak is voltak. Két nagyobb cserépdrb. külső felületén az őseMBER újjainak hosszirányú benyomata látható, a mint kinyújtott újjaival az edény lágy agyagját 2 oldalt megfogta.

Egy másik kis drb. cserép falvastagságának közepén két — egymástól 26 mm. távolságban álló és 7 mm. átméretű — hengeres fávessző párhuzamos irányú benyomata látható, mely annyiban érdekes, hogy ezen cserépedény anyagában a lágy agyagnak erősebb összetartása végett fávesszők is voltak áthúzva s ezek az edény

¹ Egy kis tálcserép külső és belső oldalán határozottan fölismerhető a már lekopott festés nyoma a vérpíros foltokban, a melyek alól a cserép téglasárga anyaga látszik ki.

kiégetése alatt elhamvadtak belőle, visszahagyván a látható üreget. Egy másik cserép anyaga tömve volt hihetően gabnapelyvával, a melynek benyomata szembeötlő a cserép felszínén. Eddig a bácsi-toroki ősemberi lelőhelyről nem sikerült gabnaörlőkövet találnom, ezért nem vagyok bátor a gabnapelyvát positive igazolni, mivel azok a pázsitfélék (Gramineae) családjának más genusaitól is származhattak.

C) Konyhahulladékok.

A felületen kevés csont fordult elő, hanem a kultur-rétegből ástam ki azokat kézi csákányom segítségével. Néhány apró, égett, kékes és mészfehér színű csonttörmeléken kívül főleg felhasogatott és összetördelt emlős állati vázrészek; okker-sárgás színűek, megszáradva könnyűek és jellemző fossilis tulajdonságaikkal a frissebb csontoktól könnyen megkülönböztethetők. Jellemzőbb vázrészekből, melyek az állatfajok meghatározására alkalmasak, csak fogak voltak gyakoriabbak.

1. *Bos taurus*, L. 3 zápfog s néhány töredék, valamint egy 7 cm. hosszú töredékes astragalus is ide tartozik.

2. *Cervus* sp. (*elaphus* v. *capreolus*, L.?) 3 drb. felső állkapcsi zápfog, melyeknek hossza — bár teljesen épek — 22—27 mm. s érdekesek annyiban, hogy nem tejfogak, hanem kemény, idős és annyira lekoptatott fogak, hogy egyiknek fehér zománckoronájából csak 4 mm.-nyi maradt meg. Gyökereik bütykősek, érdes felületűek, rövidek s vadállatra mutató jellegűek.

3. *Cervus capreolus*, L. fiatal, gyenge, vékony agganeshegy 1 drb.

4. *Ovis aries*, L. 20 zápfoga s forgácsok; egy 27 mm. hosszú astragalus (ugri csont.)

5. Kagylóhéjakból csupán néhány kis törmelék darabot gyűjtöttem, s ezek a vastaghéjú *Unio batavus*, Lamek. fajtól származnak. (Nádas v. Szamos folyó).

6. A kultur-rétegből szedtem ki egy *Cricetus frumentarius* Pall. csontváz részeit, de, mert az egész váz együtt volt, a lelőhelyen lakott és elhalt állatnak kell föltételeznem.

7. Csigahéjakból a *Helix-pommatia*-t s néhány *Helix*-sp.-t láttam a kultur-rétegben.

Néhány ismeretlen kisebb emlőstől származó csontocska, mint lábszár, ízület, borda, patacsont stb. Egy hosszúkás, belül üres (csőves) csontnak 2 ellentett oldala végig meg van csiszolva ismeretlen ezélből.

D) Egyéb tárgyak.

Az ide tartozó égett agyagrögök háromféle jelleget mutatnak, u. m. 1-ször: téglasárga színű, homokmentes, felületükön símára sikárolt, még ma is fényes, malterszerű égett tűzpad-romok; 2-ször: torha szövetű, halványvörös színű égett agyagrögök, melyekben igen sok fűszál, polyva üregei látszanak, ezeket 2—3. dem. nagyságú darabokban is láttam a kultur-rétegben; 3-ször: vannak élénk téglapiros égetésű, kemény rögök, melyek némelyikében 14 mm. átm. hengeres és 24 mm. átm. szögletes, tehát faragott fák (vesszők, rúdak) benyomatai szemlélhetők; ezeknek jellegei nem mutatnak tűzpadokból való eredetre.

Következtetések.

Az előbbieken bemutatott lelőhely egy kis területű és kevés lelettel bíró, patakparti, ősemberi állomáshely, a hol csak rövidebb ideig tartózkodván valamely ősi nomád néptörzs, épen ezért nem telep volt az, hanem egy őskori tanya vagy állomás (Statio.) Minthogy pedig e tanya magaslatok között, ezek lábainál, völgyben fekszik, az ilyeneket a magaslatok fensíkjain álló, u. n. „dombtelepek“-kel ellentétben „völgytelepek“-nek, illetőleg „völgytanyák“-nak nevezem.¹

A bács-toroki őstanya előnyét képezi az emberi lakóhelyektől való távolsága; habár mint szántásra nem használható terület nincs is jól feltráva a kutatónak, de viszont feltúrva és jelenkori szeméttel sincs összekeverve s így tehát a későbbi vizsgálódásoknak alkalmas helyül fog kinálkozni.

Nagyobb technikát feltüntető köeszköz egyáltalán nem fordúlt még elő; nagyon jellemző jelenség volna a lelőhelyeken oly gyakori őrlő- és zúzó-köveknek teljes hiánya, az éles szegélyű vágószerek s az agancs-ár mint egyedüli (?) eszközük nagyon alacsony fokú kulturát jeleznének. Az edények egyszerű alakja és primitív díszítése, a korlátolt használatú edényfogantyúk kezdetleges fajtái, a vesszős

¹ L. „A Valea Holcserági őstelep“ Boncznyires határán. Orv.-term.-tud. Ért. 1895. évf. I. f. pag. 35.

fonatú cserép, a vérpiros edényfestés, valamint a kevés számú házi állat a leletek összes jellegeivel egy — a bronzkornál alacsonyabb művelődési fokozattal bíró, — állattenyésztő nomád néptörzs létére engednek következtetést vonni s mindezek alapján a szóban forgó őstanya kulturáját relative neolith jellegűnek nyilváníthatom.¹

II. A szucsági őstanya.

(Kolozs vármegye.)

E praehistoriai lelhelyet 1889. IX. 15-én fedeztem föl a m. kir. államvasútak kolozsvár—nagyvárad vonala mellett fekvő szucsági nagy mészkőbánya fedő-televényrétegében, a mint t. i. a bánya nyugati oldalfala üledékeinek vizsgálgatása közben szarúkő szilánkok társaságában dúrva edényeserepeket találtam a legfelső rétegből kikanalva. A lelőhely a szucsági államvasúti őrház mögötti mészkőbánya nyugati oldalának felső rétegében, valamint az ennek felszínét képező szántóterületen van, maga az őstanya talajának egy része a kőbányászat folytán elhordatván. Az őstelepülés gyér nyomai a keleti oldallal televényében is föllelhetők, de legjobb lelőhely a bánya nyugati környéke. Az őstanya fekvése kedvező pont, mivel a Nádas vize és a Szucságról jövő kis patak összeszöggelese közötti dombon volt, a mely topographiai körülmény jellemző vonás az őstelepülőkre, minthogy számos analogiája ismeretes.

A kőbánya nyugati részének geologiai viszonyai a felső szintben a felület domborodásainak nagyságától függenek a rétegnagyságot illetőleg. Egy O—W. irányban függőlegesen lemetezett falban a rétegek következő sorozatát mértem és jegyeztem le:

1. Sötétbarnás fekete televény 85 cm. vastagságban gyéren ősemberi emlékekkel.
2. Vájkos, sárga agyag, = diluvialis terrassenlehm 125—130 cm. vastag. (Emberi tárgyak hiányzanak.)
3. Egyenetlen vastagságú eoceaen márgás-mészkőhőmpölyökből

¹ Dr. Primics György említi a bács-toroki kőbányából régi törmelék közt a termőtalaj alatt több méternyi mélységben talált mészkőből készült gabonatörő mozsarakat, a melyek azonban nem az én lelőhelyemről származván, ide nem vonatkoztatandók. L. Orv.-term.-tud. Értesítő 1889. évfolyam. Pag. 170. „A kőkori emberre vonatkozó új adatok Kolozsvár környékéről”. (169—171.)

álló folyóvízi hordalék, átlag véve 2 méter. Ezen diluvialis hömpöly-
üledék felső fele dió- és mogyorónyi apróbb, az alsó fele ökönyi
dúrvább darabokból áll.

4. A felszíntől 410 cm. lefelé márgás mészkőpadok következnek
hatalmas vastagságban.

A kőbánya nyugati felének déli végétől NO.—SW. irányban
mérve 150—200 lépésnyi területen találtam ősemberi nyomokat a
felületen, de úgy a szántón, valamint a televényrétegben oly gyér
mennyiségben, hogy e leletek alapján a lelőhely a „telep“ elnevezés
rangjával nem bír s ezért, mint ideiglenesen lakott „őstanya“-t ismer-
tetem, melyen a további gyűjtés már alig szolgáltat új adatokat.

A lelőhelyen 10 év alatt különböző alkalommal 7 napi kutatást
és gyűjtést végeztem; a gyűjtés tárgyai: törőkövek, szarúró-szilánkok,
eserepek, fogak stb. voltak. Az ősemberi tárgyak felsorolásával azoknak
jellemzőbb tulajdonságait a következőkben adom.

A) Eszközök.

1. Zöldes amphibol-palából szabályosan idomított és csiszolt
ép kővéső. H. = 8 cm. Élhosza, hol a véső legszélesebb = 5 cm.
Legn. vast. = 1.5 cm. Élének egyik oldala lapos, a másik domború,
mi a kővésőkre és a kőékekre (celt) jellemző tulajdonság. Fogó végénél
keskenyebb.

2. Vésőtöredék drb. amphibol-tartalmú quarz-andesitből.

3. Fekete menilites márga (?) anyagból idomított kőszer fele,
mely még sem átfúrva, sem csiszolva nincsen. Az aprólékosan faragott
felületű kő négyoldalú hegyes csákánynak volt szánva, de közepén
keresztben kettétörött. (H. 9 cm.)

4. A szucsági őstanya legérdekesebb tárgyai a törőkövek,
melyekből 3 ép példány és 7 csonkúlt vagy töredék drb. fordult elő
a szántófelületen. Anyaguk egy grániton és egy vaskos, tömör ande-
siten kívül mind a grauvaacke-hoz hasonló dúrva quarz-homokkő, az
alsó-dyaskori u. n. „verrucano-homokkő, mely a Vlegyásza körül
nagy téren van kifejlődve. Mind folyóvízi kavicsok alakítás és csiszolás
nélkül egyszerűen használatba vett gömbded-, henger- és hasábalakú
példányai a velők végzett munka folytán keletkezett koptatás és
csonkulás igen jellemző nyomaival. A kavicsok hossza 7—12 cm.
közt váltakozó. A hasáb- és hengeridomú törőkövek mindkét végét

használták ütögetésre, míg a gömbded-alakúak egész kerülete alkalmas volt ütési és morzsolási munkálatokra.

A szucsági törőkövek érdekes volta abban áll, hogy nagyobb-részüknek ütéslapjai oly világos képét mutatják a velök eszközölt munkálkodás természetének, a minőt eddig még más ősléhelyekről előkerült ütőköveknél nem volt alkalmam látni. Ugyanis e törőköveknél az ütés vagy morzsolás által okozott koptatódások nyomai a kövek végein vagy kerületein több síkban alakult különböző nagyságú és idomú ferde lapokat képeznek, melyek egymással többnyire a kövek végeinek középrészein érintkezve 1—2—3 élgerincez, esetleg csúcs alakulását hozzák létre. E jelenség abban leli magyarázatát, hogy a kövekkel végzett munka folyama alatt nem merőleges állásban, hanem félig ferdén tartva használták őket ütésre, zúzásra és morzsolásra, mi által az ilyen ferde koptatási oldallapok keletkeztek a henger- és hasáb-alakúak végein, illetőleg a körded-idomúak kerületén.

A mi végül az ősember ezen eljárásának okát illeti, ezt én olyképp vélem megmagyarázhatni, hogy az ősember már tapasztalásból tudhatta, miszerint a merőlegesen tartott kővel eszközölt ütések által a kő hossz tengelye irányában könnyebben kettérepedhetik, a mit elkerülendő, a törőkövek végeivel dolgozgatott s így e nélkülözhetetlen eszközének épségét hosszabb időre biztosíthatta. Érdekes fölemlítenem, hogy a csonkult törőkövek előbbi állításom helyességét igazolják. A 3 teljesen ép kő mellett 6 drb. töredék mind hosszában hasadt ketté vagy csonkult meg kisebb-nagyobb darabok leválása folytán s csupán 1 drb. mutatja a részint hosszirányban, részint keresztben bekövetkezett törést. A törőköveknek hosszirányukban keletkezett sérülését már a kécsai őstelep e fajta köveinél is kiemeltém.¹

Megjegyzem még e helyen, hogy a magyar ősrégészeti irodalomban az ütő, törő és morzsolókövek előbb jellegzett tulajdonságait eddig még senki sem ismertette.

5. Biotit-quarz trachyt (v. gránit) és egy más trachyt éles szegélyű vágó szerszám kavicsból alakítva tördelés útján. Hossz-
méretük: 9 és 4 cm. (Kőkésül szolgált.).

¹ L. „A Kurjácska gredai“ ősemberi telep Kécsán cz. közleményt. Erd. Múz. 1896. évf. Különnyomat 7-ik lapon

6. A szucsági őstanyán gyakoriak a szarúkö szilánkok, a melyek között m. e. 8—10 drb. ezélzatos alakítást mutat a lehasítások nyomaival. Legszebb 3 drb. 3—3 cm. hosszú kis kés csinosan alakítva; kettő kissé ívesen hajlott. Egy 2·6 cm. h. és 1·2 cm. sz. szarúkö drb. éllel bíró szegélyén fűrészmódra 3 fog van esorbítva, s így ez mint reszelőfűrészt volt használható. Ezeken kívül gyűjtöttem még m. e. 45 drb. sötét-szürke színű szarúkö forgácsot. Ide sorolandó m. e. 10—15 vastos fehér quarz-forgács is. Kőzetanyagok: vastos quarz, quarzit-kavics, hamuszínű és sötét szarúkö, andesit, trachyt és grauvacke kavics.

B) Edények.

A szántófield felületén, valamint az ó-alluviális humusréteg oldalában igen gyéren fordulnak ki őscserepek. Csupán a nagyobb tartó edényekből láttam néhány nagyobb töredék darabot, a kisebb edényekből apró cserepek mutatkoztak. Anyaguk: kivétel nélkül mind apró homokkal mesterségesen kevert, korong nélkül idomított és rosszul égetett, gyakran földes agyag 5—16 mm. falvastagsággal. Színök a szabad tűzön történt égetés foka és anyaguk minősége szerint halvány-vörös, szürke és fekete-barna. Rendszerint egyik oldaluk vöröses, a másik barnás. 7 drb. edényperem közül 5 felálló; 2 kissé kihajló. Fül 1 drb. 5 cm. széles szalagfül. A 15 eserép közepes nagyságú fazekaktól és nagy tartó edényektől származik. Néhány díszes cserepen a pont, (1 es.) lánczdísz, (2 es.) összeszőgellő egyenes vonalak (3 es.) és végül az edény oldalán részint egyenesen, részint görbén haladó, újjal húzott párhuzamos szalagdísz (2 es.) szemlélhetők. E díszítések fazekakon voltak alkalmazva.

C) Konyhahulladékok.

A szucsági őstanya felszíne oly szegény konyhahulladékokban, hogy egy ép fog és néhány törmeléken kívül mitsem lehetett találnom. Csupán a *Bos taurus*, L. állatfaj. (3 fog.) lett ismeretessé ezen őstanyáról.

Következtetés.

Valamely vidék ősrégészeti ismeretéhez nemcsak a nagyobb és gazdagabb lelőhelyek, telepek, hanem a kevésbé jelentős tanyák, állomások, sőt szórványos jellegű lelőhelyek felsorolása is szükséges;

így lehet csak idővel az illető földterület őskori lakottságának hű térképét összeállítani. E szempontból vettem ismertetés alá a szucsági őstanyát is, mert bár feltalálása óta 10 év repült el fölötte, e hosszú idő alatt sem voltam képes több anyagot és adatot összegyűjteni, mi-ből következőleg a szucsági lelőhelyet őskori „tanyá“-nak (statio) minősítem, hol az őskorban egy kis nomád népesapat állomásozott vándorlása közben. Jellemzi az ősembert a folyók melletti vándor-mozgás, a mint ezt a bácsi-toroki ősemeri tanyánál is tapasztaltuk; a folyók és patakok völgyei vezették az ősvándorokat is településeik-ben. A szucsági őstárgyak tovább menő következtetéseket nem adnak, legfeljebb azt lehet még a tárgyak tulajdonságainak összehátásából kiolvasni, hogy ezen őshajdankori nép a neolithos művelődésben élte korát.

(Apahida.)

OROSZ ENDRE.

Vajda vagy perjel?

(A két Bebek Imre).

Összes irodalmunk tudtommal még mai napig azt tartja, hogy Bebek Imre erdélyi vajda, bán stb. nejének halála után vránai perjel lett, mely minőségben 1403-ban Zsigmond király ellen fellázad-ván, nápolyi László pártját fogta; fiát pedig András és Lászlónak nevezték. Az erdélyi honismertető egyeslet „Archiv“-jának XXIX. kötetében kimutattam, hogy ez állítás alaptalan, de miután azóta még egy-két egyéb adatra akadtam, mely állításom bizonyítására szolgál, ezélszerűnek tartom, a kérdés egyszerre-mindenkorra való tisztázására a következőket felhozni.

* * *

A Biharmegyében törzsökös, ősrégi, hazai, Ákos nevű nemzet-ségből származó Máté fiai Detre és Fülöp megkapták 1243-ban a gömörmezei Csetnek helységet, minek következtében a széles kiter-jedésű nemzetség egy gömörmezei ágra is oszlott.¹ Detre fiának

¹ V. ö. a Turul 1899. évf. 112 lapjain megjelent „Nemzetségi kutatások“ című dolgozatommal.